

The Position of Discourse Analysis Based on Resistance Women in the *Dakhil Eshgh* Based on Van Dijk's Ideological Square Theory

Fahima Gholami Zarezadeh ¹ | Narges Jaberinasab ^{2*} | Mandana Mangli ³

1. Ph.D. Candidate of Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: fahimehg@rocketmail.com
2. Corresponding Author, Associate Professor in Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: nargesja@azad.ac.ir
3. Assistant Professor in Persian Language and Literature, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: m_mangeli@azad.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 02/12/2023

Received in revised form:
28/01/2024

Accepted: 31/01/2024

Keywords:

Discourse Analysis,
Van Dijk,
Novel,
Resistance,
Women,
Dakhil Eshgh.

Critical discourse analysis in text review employs both social and linguistic approaches, transcending the levels of sentences and words while considering the situational context in which the text is created. From a social perspective, discourse is defined as a situational context, whereas the linguistic approach focuses on the textual context. The novel *Dakhil Eshgh*, which references Imam Reza during the socio-cultural transformations following the imposed war, articulates the discourse of women's resistance. The aim of this article is to decode the hidden semantic layers within the critical discourse of the novel by utilizing the components of Van Dijk's ideological square. In the present research, the text of the novel *Dakhil Eshgh*, which embodies the ideology of resistance and features circular discourse structures, was extracted and analyzed using a qualitative method. This study addresses the question: How is the discourse of resistance employed in the novel *Dakhil Eshgh*, with a focus on Van Dijk's ideological square? The findings indicate that all language choices at various levels align with the author's objectives and the promotion of religious ideology and values. The use of linguistic strategies—such as selecting valuable, emotional words, employing repetition, and expressing intellectual foundations, mental imagery, and emphasis—are the most prevalent techniques for representing the self and the other in the aforementioned novel.

Cite this article: Gholami Zarezadeh, F., Jaberinasab, N., Mangli, M. (2025). The Position of Discourse Analysis Based on Resistance Women in the *Dakhil Eshgh* Based on Van Dijk's Ideological Square Theory. *Research in Narrative Literature*, 13 (4), 177-198.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/rp.2024.9942.1877

Extended Abstract

Introduction:

Language serves as a fundamental generator of the social world, shaping both individual and collective identities. Consequently, novelists have employed language as a powerful tool to convey their ideologies to the minds and thoughts of their readers. The novel represents a diverse collection of social discourses and individual voices that are artistically organized. Within the novel, the process of understanding one's own language is realized through the lens of comprehending another's language. (Bakhtin, 2015, p. 351)

The novel, regarded as the most significant literary form in the world today, enhances our understanding of the world in which we live.

The critical discourse analysis approach is the most precise linguistic tool for articulating the discursive ideology of the narrative.

The issues of colonialism, war, and post-war challenges in Iran are fundamental themes that writers have explored in their fictional works. "discourse analysis" is a method for uncovering the underlying ideas within literary texts, which can be examined through linguistic components. Consequently, conducting research using this approach is crucial for analyzing the various aspects of Iranian resistance throughout different historical periods, particularly in the novel "Dakheel Eshgh.

The socio-cognitive ideology that underpins this novel serves as a roadmap for emphasizing and appreciating the role of resistance in reforming society.

Considering that discourse analysis is a research method within the humanities, that reveals how political, cultural, social, and historical conditions, as well as language use, meaning, and structures, influence texts. Additionally, Van Dijk's critical discourse analysis is a significant and effective approach for examining both literary and non-literary texts, playing a crucial role in uncovering the deeper layers of meaning within them. Therefore, research in this field is of great importance, as it can explore the social dynamics and power relations that are often concealed in the novel the contemporary discourse prevalent in the Western world, characterized by a hegemonic and self-serving perspective on the East—particularly the Middle East—the need to address and challenge the discourse of resistance becomes increasingly apparent. This necessity is underscored by the impact and cultural construction of literature that emphasizes sustainability and resistance.

Writers in the literary genre of resistance have consistently utilized language to emphasize their political attitudes, beliefs, and ideas within a contemporary literary framework. Their goal is to enhance the impact of the sentences presented in the text while accurately portraying the authentic relationship between the text and its external contexts for the audience. This study employs a qualitative method to collect research data. The text of the book which reflects the ideology of resistance and features discursive structures, was extracted and analyzed using Van Dijk's critical discourse analysis framework across five axes. The unit of analysis is the sentence; therefore, the sentences and paragraphs of the book were thoroughly evaluated.

The fictional literature of the Holy Defense encompasses epics conveyed through the mediums of writing, expression, and art across various literary genres, leaving a lasting impact on our

literary heritage. Discourse analysis, a research method within the humanities, reveals how political, cultural, social, and historical contexts, as well as language use, meaning, and structures, influence texts. Van Dijk's critical discourse analysis offers a significant and effective approach for examining both literary and non-literary texts, enabling a deeper understanding of their underlying layers. Consequently, research in this area holds considerable importance. This article aims to examine and analyze the book of the literary genre of resistance and resilience, utilizing Van Dijk's discourse analysis model (social-cognitive approach). This text represents a distinct discourse surrounding warriors, veterans, self-sacrificing women, and the preservation of values, thereby elucidating the relationship between discourse-oriented structures.

In the present study, a qualitative method was employed to collect research data. The text of the book which reflects an ideology of resistance and features discourse-oriented structures, was extracted and analyzed using Van Dijk's critical discourse analysis framework across five axes. The unit of analysis is the sentence; therefore, the sentences and paragraphs of the book were evaluated.

Methodology:

This research is descriptive-analytical in terms of its purpose. In order to collect research data; The text of the book *Dakhil Eshgh*, which reflected the ideology of resistance and had discourse-oriented structures, was extracted and analyzed using Van Dijk's critical discourse analysis framework in 5 axes. The unit of analysis is the sentence; For this reason, the sentences and paragraphs of the book have been evaluated.

Results and Discussion:

The book *Dakhil Eshgh* is one of the valuable examples of the literary type of resistance and stability. A text that represents a special discourse about warriors, veterans, self-sacrificing women and protecting values. Sabourah's character in this novel, by upholding the values of the holy defense period, has a prominent role in transferring it to today's generation. Every ideology in its structure feeds on assumptions and value systems that are institutionalized in an individual or a group. In order to produce the ideological discourse of resistance, the author tries to emphasize the status of veterans and strengthen the effective role of self-sacrificing women in the defense of religious values and sacred defense in the said novel by choosing appropriate words and frequent illustrations.

Conclusion:

The female character in this novel successfully reproduces a discourse of resistance intertwined with the values of sacred defense, linking it to her religious identity. She emphasizes the self-made identity of a devout Muslim through the use of vivid mental imagery. By reflecting on her thoughts about religion and employing a discourse rooted in the authentic culture of Islam and the teachings of the Imams of Athar (peace be upon them), she devises a strategy that effectively highlights the values of sacrifice, perseverance, and resilience.

The verbal strategy of authenticity, which demonstrates the author's commitment to his claims, can be central to the preservation of national and religious values.

The analysis of linguistic constructions revealed that the terminology used in the dominant discourse, as well as the verb forms in this news discourse, are expressed with resistance, originating from a position of patience and stability.

By utilizing the evidence component to illustrate the spiritual atmosphere of Imam Reza's shrine, the author emphasizes the dichotomy between the "insider" and the in the confrontation between the Iranian activist and the identity of the who claim to be incompatible with the ideals of resistance and do not adhere to ethical standards.

In general, the language of this book is literary yet accessible to readers. The style of expression and tone are firm, alert, and honest. Basiri vividly describes the scenes of Imam Reza's shrine and captures the tender, feminine emotions of the main character. These images enable the reader to gain a profound understanding of the author's ideology, which emphasizes the importance of defending Iranian-Islamic values from an insider's perspective.

جایگاه تحلیل گفتمان مبتنی بر مقاومت زنان در رمان دخیل عشق بر اساس نظریه مربع ایدئولوژیک ون دایک

فهیمه غلامی زارع زاده^۱ | نرگس جابری نسب^{۲*} | ماندانا منگلی^۳

۱. دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: fahimehg@rocketmail.com
۲. نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران ایران. رایانامه: nargesja@azad.ac.ir
۳. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. رایانامه: m_mangeli@azad.ac.ir

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۱

واژه‌های کلیدی:

ون دایک،

تحلیل گفتمان،

مقاومت،

دخیل عشق.

تحلیل انتقادی گفتمان در بررسی متن رویکرد اجتماعی و زبانی دارد و از سطح جملات و کلمات فراتر رفته و به بافت موقعیتی که متن در آن شکل گرفته توجه دارد. در رویکرد اجتماعی، گفتمان به عنوان بافت موقعیتی تعریف می‌شود و در رویکرد زبانی، بافت متنی تبیین می‌شود. رمان دخیل عشق با توسل به امام رضا (ع) در مراحل تحول اجتماعی - فرهنگی پس از جنگ تحمیلی، بیانگر گفتمان مقاومت زنان است. هدف این مقاله رمزگشایی لایه‌های معنایی نهفته در گفتمان انتقادی رمان با استفاده از مؤلفه‌های مربع ایدئولوژیک ون دایک است. در پژوهش حاضر از روش کیفی، متن رمان دخیل عشق، که حاوی ایدئولوژی مقاومت بوده و ساختارهای گفتمان‌مداری داشتند، استخراج و بررسی شد. این پژوهش به این سؤال پاسخ می‌دهد چگونه گفتمان مقاومت در رمان دخیل عشق با تأکید بر مربع ایدئولوژیک ون دایک به کار رفته است؟ نتایج نشان می‌دهد تمامی گزینش‌های زبانی در سطوح مختلف، همگی در راستای هدف نویسنده و القای ایدئولوژی دین و ارزش‌های دینی است. استفاده از راهبردهای زبانی مانند: انتخاب واژه‌های ارزشمند، احساسی و عاطفی، استفاده از تکرار و بیان مبانی فکری، تصاویر ذهنی و برجسته‌سازی بیشترین فراوانی برای بازنمایی چهره خود و دیگری در رمان مذکور است.

استناد: غلامی زارع زاده، فهیمه؛ جابری نسب، نرگس؛ منگلی، ماندانا (۱۴۰۳). جایگاه تحلیل گفتمان مبتنی بر مقاومت زنان در رمان دخیل عشق

بر اساس نظریه مربع ایدئولوژیک ون دایک. پژوهشنامه ادبیات داستانی، ۱۳ (۴)، ۱۷۷-۱۹۸.

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه رازی

DOI: 10.22126/rp.2024.9942.1877

۱. پیشگفتار

موضوع تحلیل گفتمان^۱، مجموعه‌ای از رویکردهای میان‌رشته‌ای است که می‌توان از آن برای پژوهش در متون مختلف استفاده کرد. در این رویکرد، پژوهشگر بر آن است که رابطه بین متن و خواننده را نشان دهد و در حقیقت معانی نهفته در متن را کشف کند. اصطلاح «تحلیل گفتمان»، نخستین بار در سال ۱۹۵۲ در مقاله‌ای از زبان‌شناس معروف انگلیسی، زیگموند هریس^۲ به کار رفته است؛ وی در این مقاله با ارائه دیدگاهی صورت‌گرایانه از جمله به دست داد و تحلیل گفتمان را صرفاً نگاهی ساختارگرایانه به جمله و متن دانسته است» (بهرام‌پور، ۱۳۷۹: ۲۲).

نظریه پردازانی چون نورمن فرکلاف^۳، تئون ون‌دایک^۴، گونتر کرس^۵، راجر فاولر^۶ و روث وداک^۷ در معرفی و رشد تحلیل گفتمان انتقادی به عنوان گرایشی نو در مطالعات زبان‌شناختی و ادبیات نقشی مهم داشته‌اند. این رویکرد از زبان‌شناسی، زبان و گفتمان را در ارتباط با مسائل کلان جامعه از قبیل نهادهای اجتماعی، ایدئولوژی‌ها و جهان‌بینی‌های مرتبط با مراکز قدرت سیاسی و اجتماعی به کار می‌گیرد. زبان، ایدئولوژی، جهان‌بینی و قدرت از مفاهیم بنیادی در تحلیل گفتمان انتقادی است و در تحلیل متون ادبی بسیار پررنگ واقع شده است. چنان‌که رونالد کارتر نیز معتقد است واژه ادبیات را جدا از ایدئولوژی نمی‌توان به کار برد» (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۶: ۲۰).

۱-۱. پرسش‌های پژوهش

– چگونه می‌توان از دیدگاه مربع ایدئولوژیک ون‌دایک، سطح اندیشگانی نویسنده را درباره «خود» و «دیگری» و با موضوع مقاومت در این رمان مورد مطالعه قرار داد؟
– نویسندگان رمان دخیل عشق، برای بازنمایی مقاومت، از کدام مؤلفه‌های گفتمان استفاده کرده است؟
– ایدئولوژی نویسنده در متن رمان نسبت به زنان و مقاومت به چه شکلی بیان شده است؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

1. discourse analysis
2. Zelig Harris
3. Fairclough, N
4. Van Dijk, T
5. Kress, G
6. Fowler, R
7. Wodak, R

در زمینه نقد آثار داستانی مقاومت، آثار متعددی نوشته شده است که همه آنها به نوبه خود ارزشمند هستند؛ برخی از آنها عبارتند از:

مقاله «گفتمان انتقادی - سیاسی در شعر (مهدی اخوان ثالث) م. امید» از وحید امانی زوارم، فصلنامه ۱۵ خرداد، س ششم، دوره اول، زمستان ۱۳۷۶ ش ۲۸. (ص ۳۲۳-۳۰۱)

اخوان و شعر او در ادبیات سیاسی و انتقادی معاصر کشورمان از جایگاه برجسته‌ای برخوردار بوده و این سبب همراهی و همدلی شاعر با توده مردم در پیروزی‌ها و ناکامی‌ها، شادی‌ها و غم‌ها، خوشی‌ها و رنج‌ها می‌باشد. نویسنده در این مقاله زبان نمادین اعتراض‌آمیز اخوان علیه نظام سر تا پا مسلح و خفقان‌آور زمان را مورد بررسی قرار داده است.

مقاله «بازتاب خود و دیگری در رمان *عباد الشمس* (با تکیه بر تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایک)» از محمود قصری، امیر مقدم متقی، عباس عرب، پژوهشنامه نقد ادبی شماره ۲۲. (ص ۳۰۶-۲۸۲)

نویسنده در این مقاله رمان *عباد الشمس* اثر سحر خلیفه، را با روش گفتمانی - انتقادی و بر مبنای تحلیل گفتمان انتقادی ون‌دایک مورد بررسی قرار داده تا از ایدئولوژی نویسنده در بیان واقعیت‌های زندگی ملت در بند اهریمن، پرده بگشاید و فلسطینیان را به عنوان انسان‌هایی که با تمام وجود برای باز پس‌گیری سرزمین‌شان پیکار می‌نمایند، به جهانیان بشناساند.

خوانشی جدید از رمان *اللاز* اثر وطار با تأکید بر الگوی گفتمان‌کاوی انتقادی ون‌دایک» از محمدنبی احمدی و ناصر مرادی، فصلنامه علمی لسان مبین، سال سیزدهم، دوره جدید، شماره چهارم و پنجم، پاییز ۱۴۰۰. (ص ۱۸-۱)

در این پژوهش نویسنده گفتمان این رمان را با تکیه بر متد گفتمان‌کاوی انتقادی ون‌دایک به بررسی جریانات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی الجزایر پرداخته و جامعه استعمارزده الجزایر را به تصویر کشیده است.

تحلیل جایگاه شخصیت زنان در ادبیات پایداری با تکیه بر رمان *دخیل عشق*، از شهرزاد نیکچه، محمود بشیری، فصلنامه مطالعات نقد ادبی، پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی. (پژوهش ادبی) ۱۳۹۳، دوره ۹ شماره ۳۶-۳۳-۶۶.

در این مقاله بنیادهای خانواده و نقش زنان در تحکیم و حفظ این بنیادها با تمرکز بر کتاب *دخیل عشق* بررسی می‌شود. زنان در این داستان در جایگاه مادر، همسر، فرزند و امدادگر حضور دارند.

هدف ما در این پژوهش آن است تا به تحلیل گفتمان براساس نظریه ون دایک در حوزه مقاومت در کتاب دخیل عشق را واکاوی نماییم که تاکنون مطالعه‌ای در این خصوص انجام نشده است.

۱-۳. روش پژوهش و چارچوب نظری

در پژوهش حاضر از روش کیفی، به منظور گردآوری داده‌های تحقیق؛ متن کتاب دخیل عشق، که بازتاب ایدئولوژی مقاومت بوده و ساختارهای گفتمان‌مداری داشتند، استخراج گردیده و با استفاده از چارچوب تحلیل گفتمان انتقادی ون دایک در ۵ محور بررسی شده است. واحد تحلیل، جمله است؛ به همین دلیل جمله‌ها و بندهای کتاب ارزیابی شده است.

«زبان یکی از مولدهای جهان اجتماعی با هویت‌های مختلف خود و دیگری است. بدین روی نویسندگان رمان از آن به‌عنوان یک ابزار برجسته برای ریختن مظروف ایدئولوژی خویش، در ظرف ذهن و اندیشه مخاطبان بهره جسته‌اند. زیرا رمان، مجموعه متنوعی از انواع گفتارهای اجتماعی و صداهاى فردی است که هنرمندانه سازمان یافته‌اند. آنچه در رمان تحقق می‌یابد، فرایند درک زبان خود از دریچه فهم زبان دیگری است.» (باختین، ۱۳۹۴: ۳۵۱)

رمان که آن را اصلی‌ترین فرم ادبی جهان امروز می‌دانند، ما را در شناخت جهانی که در آن زندگی می‌کنیم، یاری می‌رساند.

رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی^۱، خاص‌ترین ابزار زبانی برای بیان ایدئولوژی گفتمانی داستان است. موضوع استعمار، جنگ و مسائل و مشکلات بعد از جنگ در ایران یکی از مسائل اساسی است که نویسندگان در آثار داستانی خود به آن پرداخته‌اند. مبحث «تحلیل گفتمان انتقادی» یکی از روش‌های دست‌یابی به اندیشه‌های پنهان در ورای متون ادبی است که می‌توان با مؤلفه‌های زبانی به آن نگریست؛ لذا انجام پژوهشی با این شیوه برای تحلیل جنبه‌های مقاومت ایرانیان در برهه‌های مختلف تاریخی در رمان دخیل عشق بسیار مهم است.

ایدئولوژی شناختی- اجتماعی حاکم بر این رمان می‌تواند نقشه راهی در برجسته‌سازی و ارزش- گذاری نقش مقاومت و اصلاح جامعه باشد.

با توجه به این که تحلیل گفتمان یکی از روش‌های پژوهش در علوم انسانی است و نشان می‌دهد که شرایط سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، کاربرد زبان، معنی و ساختارها چگونه بر متن اثر می-

گذارند و با در نظر گرفتن این که گفتمان انتقادی ون دایک، رویکردی مهم و کارآمد در تحلیل متون ادبی و غیرادبی به شمار می‌رود و نقش شایانی در فهم لایه‌های عمیق متن‌ها ایفا می‌کند؛ بنابراین، پژوهش در این زمینه، اهمیت بسیار دارد و می‌تواند جهان اجتماعی و روابط قدرتی که در رمان دخیل عشق پنهان هستند، را بررسی کند. از طرف دیگر با نگاهی به گفتمان امروز دنیای غرب و نگاه سلطه-جویانه و خودبرتر بینانه آن‌ها به شرق و به خصوص خاورمیانه و در نظر گرفتن مسئلهٔ تاثیرگذاری سازندگی فرهنگی ادبیات پایداری و مقاومت ضرورت پرداختن و به چالش کشیدن گفتمان مقاومت کاملاً محسوس و مشهود است.

نویسندگان نوع ادبی مقاومت، همواره از زبان در برجسته‌سازی نگرش‌ها و عقاید سیاسی و انگاره-های خویش در قالب ادبی مدرن با هدف تقویت جملات مطرح شده در متن، بهره وافر جسته‌اند و در تلاش‌اند که رابطه واقعی و حقیقی میان متن و بافت‌های بیرونی آن را به بهترین شکل برای مخاطب ترسیم نمایند.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

۲-۱. تحلیل گفتمان انتقادی مقاومت در کتاب دخیل عشق

گفتمان مقاومت را می‌توان مجموعه‌ای از مفاهیم، دال‌ها و عناصری تعریف کرد که در مقوله مقاومت و پایداری، گرد هم جمع آمده، یکی شده و عنوانی به نام گفتمان مقاومت را به وجود آورده است. این مفاهیم می‌تواند شامل گفته‌ها، نوشته‌ها، اعمال، کردار، سخنرانی‌ها، سیاست‌ها، منش‌ها، رفتارها، برنامه-ریزی‌ها و همه مواردی باشد که می‌تواند در قالب اجتماعی تأثیرگذار واقع شود. در این باره گفته‌اند: «عناصر و مؤلفه‌های گفتمان مقاومت را می‌توان در دو دسته طبقه‌بندی کرد: یک بخش سلبی است و بخش دیگر اثباتی و ایجابی. در مرکز بعد سلبی گفتمان مقاومت، سلطه‌ستیزی است و دوم، نفی استکبار و استبدادستیزی است؛ اما مهم‌ترین وجوه اثباتی و ایجابی گفتمان مقاومت که در مرکز این گفتمان قرار دارد، عبارت است از عدالت‌خواهی و حق‌طلبی، صلح‌طلبی، عزت‌طلبی و اقتدار، استقلال‌طلبی، آزادی‌خواهی، معنویت‌گرایی، حکمت و عقلانیت‌گرایی، مصلحت‌گرایی، آرمان‌گرایی و واقع‌بینی. به هر جهت، مؤلفه‌های مذکور گفتمان مقاومت را به عنوان یک نوع گفتمان آرمان‌گرایی و واقع‌بینانه مطرح می‌کند؛ زیرا آرمان‌هایی در این گفتمان هست و همزمان به یک واقعیت‌هایی هم توجه می‌شود.» (مفیدنژاد، ۱۳۹۱: ۲۵ / ۱۱ / ۹۸ ش)

ایدئولوژی در تعریف ون‌دایک، مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها و عقاید یک گروه اجتماعی هستند؛ او راه را برای ایدئولوژی به عنوان باوری مثبت باز کرده و بر این باور است که اگرچه ایدئولوژی می‌تواند کارکرد منفی داشته باشد و در خدمت مشروعیت‌بخشی به ساختار سلطه درآید؛ اما می‌تواند با مشروعیت‌بخشی به جریان‌های مقاومتی در برابر ساختارهای سلطه و نابرابری‌های اجتماعی قرار بگیرد» (ون‌دایک، ۱۳۸۲: ۱۲۴)

«رمان وسیله‌ای برای معنا دادن به زندگی در درون بحران عام ارزش‌هاست. این نویسنده رمان است که با داوری و قضاوت انسانی خویش، درباره جهان صحبت می‌کند و اضطراب انسان را به تصویر می‌کشد» (گلدمن، ۱۳۷۱: ۲۴). رویکرد گفتمان‌کاوی انتقادی، خاص‌ترین ابزار زبانی برای بیان ایدئولوژی گفتمانی داستان است. رمان که آن را اصلی‌ترین فرم ادبی جهان امروز می‌دانند، ما را در شناخت جهانی که در آن زندگی می‌کنیم، یاری می‌رساند.

ادبیات داستانی دفاع مقدّس، بیانگر حماسه‌هایی است که به زبان قلم، بیان و هنر، در گونه‌های مختلف ادبی برای آیندگان بازگو می‌شوند و تأثیری کلّی و بنیادین بر ادبیات ما نهاده‌اند. با توجه به این که تحلیل گفتمان روش پژوهش در علوم انسانی است و نشان می‌دهد که شرایط سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، تاریخی، کاربرد زبان، معنی و ساختارها چگونه بر متن اثر می‌گذارند و با در نظر گرفتن این - که گفتمان انتقادی ون‌دایک، رویکردی مهم و کارآمد در تحلیل متون ادبی و غیرادبی در فهم لایه - های عمیق متن‌ها ایفا می‌کند؛ بنابراین، پژوهش در این زمینه، اهمیت بسیاری می‌تواند داشت. از این رو، در این مقاله تلاش شده است کتاب دخیل عشق که یکی از نمونه‌های ارزشمند نوع ادبی مقاومت و پایداری است با تکیه بر الگوی تحلیل گفتمان (رویکرد اجتماعی - شناختی) ون‌دایک، به مثابه متنی که نماینده گفتمانی ویژه در خصوص رزمندگان، جانبازان، زن ایثارگر و پاسداشت ارزش‌ها، بررسی و تحلیل شود تا رابطه میان ساختارهای گفتمان‌مدار بر آن روشن شود.

۲-۲. ون‌دایک و تحلیل گفتمان انتقادی

زبان‌شناس معاصر، ون‌دایک ایدئولوژی‌ها را به مثابه تعبیر و تفسیر چارچوب‌هایی می‌داند که یک سلسله طرز نگرش‌ها و جهان‌بینی‌ها را درباره دیگر عناصر موجود در جامعه نوین سازماندهی می‌کنند. «ایدئولوژی بن‌مایه شناختی اعضای یک گروه و طرح‌واره منسجم و ساختمند است» (ون‌دایک، ۱۳۸۲:

ون‌دایک، «گفتمان و زبان را به مثابه نوعی از کنش اجتماعی، تحت تأثیر ایدئولوژی می‌داند و بر این نکته تأکید می‌کند که گفتمان‌ها، نقش اساسی در بازتولید ایدئولوژی‌ها دارند و متون، عرصه بازتولید این ایدئولوژی‌هاست» (قهرمانی، ۱۳۹۲: ۶۵). وی ارائه ایدئولوژی‌ها را در ساختار مربع ایدئولوژیک ۱ مطرح می‌کند:

الف - تأکید بر ویژگی منفی دیگری؛

ب - تأکید بر ویژگی مثبت خودی؛

ج - رفع تأکید از منفی خودی؛

د - رفع تأکید از مثبت دیگری» (ون‌دایک، ۲۰۰۱: ۹۸-۹۹).

این مربع توسط نشانه‌هایی و مؤلفه‌هایی در سطوح مختلف صورت می‌پذیرد که حوزه بسیار گسترده‌ای دارد؛ به گونه‌ای که تحلیل‌گر نمی‌تواند یک تحلیل جامع و مانعی از آن ارائه دهد. بدین روی این جستار به برخی از استراتژی‌هایی پرداخته که در تحلیل متن بسامد بیشتری را داراست. از جمله مؤلفه‌های بارز این نظریه، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

برجسته‌سازی^۲

«برجسته‌سازی در رویکرد ون‌دایک، شیوه‌هایی برای حفظ و استمرار قدرت از طریق مبارزه برای تثبیت معنای دال‌های شناور مرکزی و دال‌های دیگر است. بدین نحو که گفتمان‌ها به کمک ابزارهایی که در اختیار دارند، تلاش می‌کند تا ساختارهای دال مرکزی گفتمان رقیب را به هم ریخته و آن را به حاشیه براند و خود برجسته و هژمونیک شود» (سلطانی، ۱۳۷۸: ۵۵).

انتخاب واژگان^۳

«با کاربری این استراتژی می‌توان معانی مشابه را با توجه به نقش، اهداف و دیدگاه نویسندگان، با واژگان متفاوت بیان کرد که دارای بار ارزشی منفی یا مثبت هستند» (ون‌دایک، ۲۰۰۱: ۷۷) انتخاب هدفمند واژه‌ها همواره دامنه مناسبی برای هم‌سازی و درک بهتر مقصود نویسنده است؛ به گونه‌ای که تناسب میان واژگان و عناصر در بافته‌ای مختلف باعث انسجام و پیوستگی اجزای متن می‌شود.

گواه‌نمایی^۴

1. squar eideological
2. topicalize
3. lexical style
4. evidentially

«در گواه‌نمایی، اگر باور یا عقیده است که تولیدکنندگان مطرح کنند، در برابر آنچه می‌گویند، مسئولیت دارند. بنابراین برای استدلال در تقویت گفتمان می‌توان از مثال یا روایت و یا تصاویر درباره کارهای مثبت ما و منفی آنها، استفاده کرد» (ون‌دایک، ۲۰۰۱: ۶۹).

انگاره‌های ذهنی^۱

یکی از کارکردهای زبان، مدیریت روابط اجتماعی است؛ روابطی که براساس پیش‌انگاره‌ها، از خلال زبان و مکالمات متعدد به شکل گفتمان پدید می‌آیند. همواره گفتمان‌ها براساس انگاره‌های ذهنی تولید می‌شود. انگاره‌های ذهنی براساس نظریه نیشیدا^۲، مجموعه‌ای از تجربه‌های گذشته هستند که در مجموعه‌های دانش مرتبط، دسته‌بندی شده‌اند و برای راهنمایی رفتارهای ما در موقعیت‌های آشنا به کار می‌روند. علت کاربست انگاره‌های ذهنی بدین سبب است که درست تلقی شوند» (Nishida, 1999: 753-759)

وجهیت^۳

«وجه، عبارت است از نگرش یا نظر یک گوینده در مورد صحت گزاره و یا موقعیت و یا رویدادی که توسط یک جمله بیان می‌شود» (ریچاردسون، ۲۰۰۷: ۵۹).

«به اعتقاد فاولر همه عناصر وجهیت (افعال، قیود و صفات) در تحلیل گفتمان، شایسته بررسی می‌باشند» (فاولر، ۱۳۹۶: ۸۳، ۸۶).

به‌طور کلی برای تحلیل گفتمان باید از سطح فردی به سطح کلان جامعه، تاریخ و ایدئولوژی ورود کرد. در واقع بین اهداف توصیف و اهداف تحلیل انتقادی خیلی فرق دارد. لذا در این مقاله، سعی بر آن است که ضمن استخراج برخی عبارات، جمله‌ها و تأکید بر برخی واژه‌ها و عناصر زبانی دیگر، مباحث عمده گفتمانی متن بر اساس بافت اجتماعی و مسایل ایدئولوژیکی، نمونه خوانی و تحلیل گردد.

۲-۳. معرفی کتاب دخیل عشق

مریم بصیری از نویسندگان داستان‌نویس معاصر است که در عرصه ادبیات مقاومت، با تکیه بر ادبیات آیینی- رضوی، توانسته است آثار گران‌سنگی خلق کند؛ از جمله این آثار، دخیل عشق است که برای

1. implication
2. Nishida
3. modality

نخستین بار در داوری مسابقه کتاب جهان که هر سال در لایپزینک آلمان برگزار می‌شود، شرکت داده شد و به مرحله نهایی رسید و در میان ۵۱ کتاب برتر جهان قرار گرفت.

دخیل عشق داستان دخیل بستن پرستاری به نام «صبوره» در کنار ضریح حضرت امام رضا (ع) برای ازدواج با یکی از یادگاران دفاع مقدس است. او که دوران جوانی خود را در جبهه‌های جنگ دفاع مقدس به سر برده است و با امدادگری و وظیفه جهادگری را به خوبی ایفا کرده است، بعد از گذشت سال‌ها از جنگ، هنوز خود را وامدار رزمنده‌ها می‌داند و شاید برای جبران همین اندیشه، تمام سال‌های عمر خود را در آسایشگاه جانبازان مشهد صرف خدمت‌رسانی به جانبازان می‌کند. در دوران پرستاری-اش، دل به جانبازی به نام رضا می‌سپارد؛ اما حجب و حیا مانع از بیان عشقش می‌شود و در نهایت دست تقدیر رضا را با خود می‌برد. بعد از شهادت رضا به واسطه خوابی که از او دیده است، تن به ازدواج با رسول می‌دهد، خواستگاری که همسرش را از دست داده است و حال با مادر پیر و سه فرزندش به سختی زندگی را می‌گذراند.

صبوره که نماد زنی صبور از نسل دوران دفاع مقدس است، با این که از ادا نکردن نذرش ناراحت است؛ اما بعد از ازدواج در می‌یابد رسول، زخم خورده آسیب‌های جنگ است. اعصاب و روانش به هم ریخته است و بعد از تشخیص پزشکان بنیاد جانبازان، به عنوان جانباز معرفی می‌شود و آرزوی دیرینه صبوره تحقق می‌یابد.

صبوره نمادی از زنان و دختران کم‌توقع، صبور و دردمند اما با روحیه قوی و راسخ در برابر سختی‌ها و ناملایمات است. او با این که بزرگ‌ترین و خشن‌ترین اتفاق زندگی‌اش، یعنی جنگ را در جوانی تجربه کرده است؛ اما هرگز در برابر کوه مشکلات خم نشده است. تنها جایی که گاهی می‌تواند از بار سنگین وظایفی که بر دوش اوست بکاهد، راز و نیاز با خدا و زیارت حرم امام هشتم است و تنها ناراحتی او، عمل نکردن به نذری است که سال‌ها به آن وفادار مانده است» (بصیری: ۱۳۹۱).

۲-۳-۱. ایدئولوژی مذهبی

«شخصیت‌پردازی انسان‌گرایانه در آثار موافق با گفتمان رسمی به این معنی است که انسان موجودی رها در طبیعت نیست و همواره محصول تربیت و پرورش مجموعه ایدئولوژی‌های مکتبی و مذهبی است» (سلیمانی، ۱۳۸۰: ۳۰).

هدف از توجه کردن به ادبیات در گفتمان، تثبیت و تبلیغ ارزش‌هاست و یکدست‌سازی ارزش‌های فرهنگی - اجتماعی مسلط بر جامعه به‌خصوص در مواقع بحرانی مانند انقلاب و جنگ. از این رو، ادبیات وابسته به آن، زبانی ترغیبی دارد چون به مبارزه دعوت می‌کند، افشاگر است و امیدبخش؛ چراکه باید اهداف ملموسی را برای مبارزه ترسیم کند که در وجه ترغیبی‌اش موفق باشد» (تندروصالح، ۱۳۸۲: ۸۲). بنابراین، نویسندگان می‌کوشند آثار ادبی‌شان متناسب با داعیه‌های انقلاب اسلامی باشد و با مراجعه به منابع اسلامی، جوهر و ارزش‌های دینی و اسلامی و ارزش‌هایی که باعث پیروزی انقلاب شد در آثار هنری‌شان مطرح شود» (تندروصالح، ۱۳۷۹: ۸۷ - ۳۰۵). به همین سبب ادعا می‌شود که اسلامی بودن دال گفتمان است که زمینه را برای گسترش گفتمان دینی فراهم کرده است.

«ون دایک رویکرد عینی نسبت به گفتمان را در مطالعات خود مطرح می‌کند. در دیدگاه وی گفتمان تنها به عادات ذهنی درونی شده یا جهت‌گیری‌های ارزشی عام اطلاق نمی‌شود، بلکه گفتمان به مثابه پدیده‌ای که درون نمادهای همگانی و قابل مشاهده تجسم یافته است، در نظر گرفته می‌شود. این نمادها ایستا و فاقد صفات انسانی نیستند، بلکه در جریان کنش انسانی خلق می‌شوند و به روابط افراد و جامعه شکل می‌بخشند» (ون دایک، ۱۳۸۲: ۷۳۵).

این جاست که گفته می‌شود یک کنش انسانی است که در نتیجه فعالیت کنشگر انسانی و درون نهادهای فرهنگی به یک نظام گفتمانی تبدیل می‌شود. پایه منطق ارزشی کنشگران انقلابی، تغییرات عمیقی در ساختار پیشین ایجاد کرد و نظام سیاسی جدیدی را براساس گفتمان مسلط و مبتنی بر ارزش‌های دینی بر پا کرد. در میان آموزه‌های مذهبی برای تولید گفتمان ایثار و شهادت، تمسک به معصومین جایگاه ویژه‌ای دارد.

کارکرد نمادین عنوان رمان یکی از موضوعات مطرح‌شده در دیدگاه، مسئله نام‌دهی است که به منظور تثبیت و طبیعی‌سازی گفتمان‌ها صورت می‌گیرد. نویسنده آگاهانه و به شیوه‌های بلاغی نام رمان را انتخاب می‌کند. هم‌نشینی ایجادشده در عنوان رمان و تناسب آن با نام شخصیت اصلی به ترسیم فضایی می‌پردازد که صبوره در آن بالیده است. او نماینده نسلی است که در برابر نگرش ارزش‌های دفاع مقدس جامعه است که با تلاش و مقاومت در پی آگاهی و رسیدن به عشق معنوی خویش است. گفتمان سنتی؛ اما با توجه به پایان داستان، معنای دیگری نیز از عنوان رمان القا می‌شود؛ فضای در صحنه‌ای که در داستان با زیبایی خاصی، با توسلی که کرده و دخیلی که بر ضریح امام بسته، به آرزویش می‌رسد. در این گفتمان نویسنده با استراتژی وجهیت وصول به آرمان‌ها به برجسته‌سازی

ایدئولوژی پرداخته و مفهوم مورد نظرش را به صورت مستقیم به مخاطب و خواننده داستان منتقل می‌کند و بار ارزشی مثبتی را ارائه می‌دهد.

دکتر شکوفا (دکتر شیک‌پوش آسایشگاه) که زنش او را ترک گفته، از صبوره می‌خواهد با او ازدواج کند و همیشه به بهانه‌های مختلف مزاحمش می‌شود و موقعی که جواب رد می‌شنود، مدام به او سرکوفت می‌زند. صبوره به دکتر جواب منفی می‌دهد و در مقابل آزارهای وی، هیچ تزلزلی و حتی شکوه‌ای از او نمی‌بیند. او با سکوت دکتر را از صحنه خارج می‌کند» (همان: ۶۰)

به عقیده ون‌دایک (۲۰۰۱: ۸۰)، وقتی گروه‌ها در گفتمان، شناخته و دسته‌بندی می‌شوند، می‌توان به آن‌ها ویژگی‌های مثبت یا منفی‌ای نسبت داد. از این رو قطب‌بندی ممکن است به صورت زیرمجموعه خوب و بد در مورد برون گروه نمود پیدا کند. بدیهی است که با توجه به این راهبرد، ساختار دوگانه رمان مورد بحث، با مقایسه گفتمان‌های که مبتنی بر قطب‌بندی «ما / آن‌ها» است، مفصل‌بندی می‌شود. با استفاده از این راهبرد، کنش‌گران اجتماعی گفتمان به دو گروه «مثبت یا خودی» و «منفی یا غیر خودی» تقسیم می‌شوند و بر بستر این قطبی‌سازی گفتمانی، ایدئولوژی نویسنده تجسم می‌یابد.

راهبرد مهم گفتمانی که در نظریه ون‌دایک (۲۰۰۱: ۶۷) به «فاصله‌گذاری» تعبیر می‌شود، استفاده کرده است. این راهبرد، یکی از شیوه‌های تجلی قطبی‌سازی «ما - آن‌ها» در گفتمان است که با واژه‌هایی صورت می‌گیرد که تلویحاً فاصله بین سخن‌گویان درون گروه و سخن‌گویان برون گروه را تداعی می‌کند. بصیری با کاربست این راهبرد که در خدمت دال مرکزی گفتمان رمان، یعنی «مقاومت و دفاع از ارزش‌ها» قرار دارد، میان افکار صبوره و موقعیت سخت زنان در جامعه و دکتر شکوفا «دیگری» فاصله‌گذاری کرده و از این طریق، هم‌زمان دو ضلع از مربع ایدئولوژیک ون‌دایک را با هدف خودنمودی مثبت و دیگرنمودی منفی به کار برده است.

در جایی دیگر آمده است: «عادله یاد حرف‌های برادرش می‌افتد که هر وقت می‌خواست صبوره را که در حق هر دوی‌شان مادری کرده بود اذیت کند، می‌گفت: آن سربازهایی که خواهرش آن‌ها را بخیه زده بود، حتماً دل و روده‌های‌شان از لای بخیه‌ها آویزان است» (همان: ۷۳).

این جملات در حق صبوره، اوج صبوری و مقاومت قهرمان رمان را نشان می‌دهد و این که دیگری (برادر) چگونه با زخم‌زبان زدن به فداکاری‌های خواهرش می‌خواهد او را تحقیر کند.

در جای دیگر آمده است: «از اتوبوس پیاده می‌شود و به سرعت، صحن آزادی را پشت سر می‌گذارد، خودش را از ایوان طلا می‌رساند به حرم. نزدیک ضریح جایی پیدا می‌کند و فقط اشک می‌

ریزد. حرف‌ها و خواسته‌های رنگ به رنگ خودش و سیدرضا، در دلش مثل صدای بغوغوهای کبوتران حرم درهم می‌پیچند» (همان: ۳۲) و جمله «به کنج تنهایی خودش در ایوان طلا پناه می‌برد. مادر با چشمان سرخش کنار صبوره می‌نشیند؛ می‌بیند چشمان صبوره سرخ‌تر از اوست و دارد در میان کبوتران آسمان سیر می‌کند که با صدای اذان اوج گرفته‌اند» (همان: ۶۵).

در پیوند با گفته‌های ون‌دایک، تحلیل گفتمان در بردارنده نکات مهم ایدئولوژیکی است. وی در رابطه با «صبوره»، نویسنده را با استفاده از کلمه، «نام‌دهی» می‌کند، هدفمند و به مثابه ابزاری در خدمت بیان ایدئولوژی خود را در شخصیت صبوره برجسته‌سازی کرده است.

عشق و ارادت قهرمان داستان به امام عاشقان، با تبیین فضای معنوی و الهی برای خوانندگان برجسته می‌شود.

این جملات مبانی فکری و اندیشه بصیری است. در این گفتمان نمادهای مذهب (حرم امام رضا (ع)) نشان می‌دهد نویسنده در زمینه زیبایی‌شناسی مکان‌های متن تبحر خاصی دارد که یکی از آن مکان‌ها مختص زیبایی‌شناسی حرم امام رضا (ع) است.

نویسنده به مذهب به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نمادهای فرهنگی - سیاسی می‌پردازد، اشاره صریح به مذهب، پیامی رمزی است برای خوانندگان که با روح مهر و عطوفت امام رضا (ع) آشنا هستند.

هنگام شهادت رضا «بهجت خانم کنار صبوره می‌نشیند و بدن سرد او را در آغوش می‌گیرد می‌گوید: می‌دانم الان در چه حالی هستی درست مثل خودم وقتی پسرم شهید شد» (همان: ۶۵).

«کنار تخت رضا زانو می‌زند. دستش را روی ملافه می‌کشد و لب‌هایش را به شدت می‌گزد تا بغضش چون اناری ترک بر ندارد. هر آن می‌ترسد انار ترک بردارد و ترکش دانه‌های آن به هر طرف پرتاب شود و همه را خبردار کند. بلند می‌شود و دوباره دستش روی ملافه موج برمی‌دارد که چیزی زیر دستش حس می‌کند. ملافه را کنار می‌زند. نگاهش گره می‌خورد به دانه‌های تسبیح فیروزه رضا. دستش پیش می‌رود و دوباره پس می‌آید. نوک انگشتانش به تسبیح می‌خورد و به آرامی آن را از روی تخت بر می‌دارد. تسبیحی که تبرک شده بود. تسبیحی که در دستان رضا به کتیبه و کاشی و طلا و نقره حرم خورده و تبرک شده بود. تسبیحی که برای رضا خریده بود؛ اما رضا هدیه‌اش را دوباره به او پس داده بود. خاطراتش را به تک‌تک دانه‌های تسبیح آویخته و به او پس داده بود. یادگاری را می‌بوید و می‌بوسد و در جیبش فرو می‌برد» (همان: ۶۶).

در مقوله «تکرار»، برخی واژگان که بار معنایی مهمی دارند، چندین بار در گفتمان تکرار می‌شوند. از این رو، این راهبرد برای کشف کلمات کلیدی متن که ایدئولوژی پنهان آن را روشن می‌سازند، بسیار سودمند است. ون‌دایک در سطح تحلیل بلاغی گفتمان، راهبرد تکرار را مورد توجه قرار داده و در توضیح آن گفته است «تکرار، در مقام یک تمهید بلاغی عام، نقش به‌خصوصی در راهبرد کلی تأکید کردن بر چیزهای خوب ما و چیزهای بد آن‌ها ایفا می‌کند» (ون‌دایک، ۱۳۸۲: ۱۱۳).

نویسنده در گفتار فوق به لحاظ ایدئولوژیکی، با تکرار واژه «رضا» با مؤلفه گواه‌نمایی، یک تحلیل با کلمات حسی ادراکی، مفاهیم مهم ارزشی مورد تأکید ایدئولوژیک قرار داده است. تکرار واژه‌هایی مانند «انار و تسبیح و...» به کار برده شده‌اند تا خبر با استفاده از انگاره‌های ذهنی، بار ارزشی مثبتی را ارائه می‌دهد. این کلمات بار معنایی مثبتی در متن دارد.

در جملات فوق، با جملات ادبی، موجب پویایی متن شده است نویسنده با استراتژی گواه‌نمایی، فداکاری و مقاومت در دفاع از ارزش‌ها بعد از جنگ تحمیلی از آموزه‌های دینی است، محور اصلی نهان‌مایه این رمان است که تمامی حوادث رمان پیرامون این محور می‌چرخد. او با توسلی که به امام رضا (ع) کرده است، در برابر همه مشکلات می‌ایستد. گویی جنگ، جنگی که در سخت‌ترین شرایط و با خشن‌ترین رفتارها، بزرگ‌ترین لطافت‌ها، فداکاری‌ها و صبوری‌ها را آفریده است، چنین تأثیری روی صبوره گذاشته است.

بصیری سنت‌های دینی و تأسی از امام رضا (ع) اهتمام خاصی دارد. وی متناسب با مضمون داستان و شخصیتی که دارد، دست به انتخاب و آوردن نام‌های آیینی؛ به‌ویژه نام (رضا) برگرفته از اسم مقدس امام رضا (ع) می‌نماید، که می‌توان از طریق آن به ویژگی فکری و روحی نویسنده پی برد.

در این گفتمان گزاره‌های ادبی و انتخاب توصیفات و استفاده از واژه‌های ادبی «ایثار و شهادت» که رنگ قرمز را تداعی می‌کند هم‌نشینی ایجاد کرده تا مفهوم مورد نظر را به‌صورت واضح‌تری به مخاطب و خواننده داستان منتقل کند. عنصر عاطفه در این جملات موج می‌زند.

استفاده از واژگان خاص در گفتگو، برای تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطب داستان است. واژه‌های به‌کار رفته در این گفتگو، نشان‌دهنده الگوی ذهنی راوی است. واژه پربسامد «امام رضا (ع) و رضا، تسبیح فیروزه، تبرک»، متناوب در حال تکرار است، بصیری با این هدف، ایدئولوژی خود را به مخاطبان عرضه می‌کند و آنان را به راضی‌شدن به رضای الهی و شهادت در راه خدا تشویق می‌کند.

این گفتگو، سبب تأثیرگذاری نحوی در ساخت سطحی داستان دخیل عشق شده و گویای دیدگاه شخصی نویسنده داستان است؛ که می‌تواند تأثیری متفاوت بر دریافت‌کننده گذارد.

۲-۳-۲. برجسته‌سازی نقش زنان

«ادبیات و هنر این قابلیت را دارد که همسو با جریان مسلط فکری و فرهنگی و در جهت توجیه و تأیید آن عمل کند و یا نسبت به آن عملکردی اعتراضی داشته باشد. این قابلیت ادبیات هم در حوزه شکلی قابل بررسی است و هم در حوزه مضامینی که به واسطه ادبیات امکان طرح می‌یابند» (تندرو صالح، ۱۳۸۲: ۷۹).

«جایگاه زنان در آثار ادبیات داستانی دفاع مقدس به روشنی حالات زن ایرانی مبارزی را تصویر می‌کند که در مقابل تسلیم به شرایط مسلط، مقاومت کرده‌اند و نشان‌دهنده آگاهی آنان به مسائل زنان و مناسبات جنسیتی است» (تلطف، ۱۳۹۴: ۲۵۰).

«از منظر منتقدان موافق با گفتمان سیاسی، شخصیت زن در آثار این دهه از مرتبه جسمانیت و جاذبه‌های ظاهری به مرتبه‌ای والا ارتقا یافته است. در این آثار، چهره زنان، چهره‌ای توأم با نجابت و عفت است. حضور زن در محیط و محفل خانواده، بخش عمده‌ای از داستان‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. از این نمونه‌اند: زن به عنوان مادر آگاه یک رزمنده یا یک شهید، زن به عنوان همسر آگاه، صبور و مقاوم یک شهید، زن به عنوان همسر ایثارگر یک جانباز، زن به عنوان خواهر مبارز یک شهید، زن به عنوان یک مجاهد راه خدا، زن هم‌چون یک قدیسه و...» (سرشار، ۱۳۹۰: ۴۲-۴۱).

«به عقیده ون‌دایک شیوه‌ای که کنشگرها در گفتمان توصیف می‌شوند، به ایدئولوژی ما وابسته است. ممکن است کنشگران به عنوان اعضای گروه‌ها یا به عنوان افراد، با نام کوچک یا بزرگ، بنا به کارکرد، نقش یا نام گروه، به عنوان مشخص یا نامشخص به واسطه کنش‌ها یا خصیصه‌های آن‌ها، به واسطه جایگاه یا رابطه‌شان با افراد دیگر و مانند آن معرفی شوند» (ون-دایک، ۱۳۸۲: ۸۷).

صبوره وفایی در زمان جنگ و هنگامی که نوجوانی بیش نبوده، در دوره‌های آموزش نظامی شرکت می‌کرده است و حتی در بیمارستان برای کمک به مجروحان ساعت‌ها سر پا می‌ایستاده و بعد از آن در آسایشگاه جانبازان خدمت می‌کند.

«همه چیز عوض شده بود؛ اما برای دختر هنوز همه چیز مثل گذشته بود. با این که زانویش آب آورده بود و سردرد میگرنی داشت، هنوز دوست داشت همان صبوره‌ای باشد که از صبح تا شب در کلاس آموزش نظامی بوده و جزوه‌های «ش.م.ر» را با کاربن می نوشت و به بچه‌های کلاس می داد. هنوز خاطره روزهایی را از یاد نمی برد که بیست ساعت در بیمارستان جندی شاپور سر پا بود و هنوز عقایدش پا پس نکشیده بود» (بصری، ۱۳۹۱: ۷۶).

صبوره دختری ساده است با زبانی ساده که هیچ ویژگی خاصی ندارد. او دختری است که در برابر نامالیقات زندگی وفادار و متعهد به خدمت کردن به جانبازان است. او مادر سه فرزند است. «صدای مهمه مردم در گوش صبوره است؛ اما در دلش غوغایی است، غوغایی از جنس صبوره، رسول، آمنه، احسان اکبر. صبح، آمنه پشت تلفن گفت اکبر دارد از دل درد به خودش می پیچد و ننه جان گفته به خاطر خوردن لواشک است. با چایی نبات سرش را گرم کرده. فردا باید بچه‌ها را ببرد دکتر. نماز زیارتش را می خواند و زود به راه می افتد تا ساعت ویزیت درمانگاه را بپرسد» (همان: ۱۷۰-۱۷۱).

صبوره خود را مسئول می داند و قصد دارد برای فرزندان رسول مادری کند و مسئولیتش را درست انجام دهد. «نویسنده با استفاده از کلمات، «دل، غوغا، ویزیت، درمانگاه» در بیان اندیشه‌اش از استراتژی برجسته‌سازی به کشف دیدگاه پنهان خویش که آن همان حس مسئولیت است را بیان می نماید.

نویسنده با هنرمندی تمام، سعی دارد ایدئولوژی و انگاره‌های ذهنی خود را بیان کند. زنانی که با وجود تمام مشکلات و نامالیقات، کانون ایستادگی و پایداری به شمار می روند.

صبوره به جنگ نه فقط به عنوان یک حادثه؛ بلکه به عنوان یک درس و آزمون نگاه می کند. با آگاهی از این که رسول سه بچه دارد و البته با خواب‌هایی که درباره رضا می بیند ازدواج می کند. با این که از جانباز بودن همسرش بی اطلاع است، همه تلاش خود را به کار می گیرد تا بتواند برای آمنه، اکبر و احسان مادری کند و این تلاش او زمانی دو چندان می شود که می فهمد خداوند او را به مراد دلش رسانده است و باید مادر فرزندان یک جانباز باشد.

صبوره به دلیل دردی که دارد و اینکه هدفی متعالی را دنبال می کند، گویا دست خواننده را می گیرد تا راحت تر وارد جریان واقعی بشود و بتواند دردها و رنج‌ها را به درستی بفهمد و علاوه بر درکی که از خواندن داستان به او دست می دهد به درک و بصیرت نیز برسد.

صبوره بعد از آنکه متوجه می شود همسر جانباز است و مشخص می شود رسول موجی شده بار دیگر به جنگ بازمی گردد و جنگ دوباره به زندگی اش سرک می کشد؛ اما صبوره شاد است که به

آرزویش رسیده است؛ او بالاخره همسر یک جانباز شده است. در صحن حرم می گوید: «تو چه زود ماهارو به آرزو هامون می رسونی یا امام غریب. من به آرزوم رسیده بودم؛ اما بی خبر بودم. هنوز داشتم پی اون می گشتم» (همان: ۲۵۱).

مادر رضا، مادری صبور و رنجور که پسرش (یکی از جانباز آسایشگاه) را با ذکر و نماز و دعا راهی جبهه می کند. پسری که خداوند پس از هشت سال به آن‌ها عطا کرده است.

«نامه‌ها پر است از راز و نیاز رضا با امام رضا (ع)، در شبی که می خواهد به جبهه اعزام شود، پر از مهر و محبت بی دریغ مادر رضا، پر از ذکر و نماز و دعا» (همان: ۶۷).

این مادر، با تحمل همه سختی‌های زندگی، بدون آن که خم به چهره بیاورد، یکه و بی‌یاور جانبازی رضا را به جان خود می‌خرد و از او مراقبت می‌کند. جانباز شدن رضا باعث اختلاف بین پدر و مادر او می‌شود. پدر آن‌ها را ترک می‌کند و بعد از گذشت ده سال از پایان جنگ رضا به دلیل فوت مادر به آسایشگاه منتقل می‌شود.

حتی زن و شوهری که به نام پرستار و مستاجر برای کمک کردن به مادر می‌آیند، نمی‌توانند این شرایط را تاب آورند و مادر باز هم در مراقبت از پسر تنها می‌ماند. سرانجام نیز در اثر بیماری در برابر چشمان رضا از دنیا می‌رود، بی آن که پسرش بتواند کاری انجام دهد.

«نامه‌ها پر از یاد زن و شوهری است که مدتی به اسم پرستار و مستاجر به آن‌جا می‌آیند تا کمک حال رضا و مادر بیمارشان باشند و نامه‌ها پر از تاب نیاوردن آن‌ها و مردن مادر جلوی چشمان رضاست، در حالی که نمی‌تواند کاری کند» (همان: ۶۷)

آوردن نام رضا تداعی کننده نام امام هشتم و تطابق وجهیت با واژه هشت سال رابطه هم‌آوایی و هم‌نشینی واژگان وجود دارد که ادبیات دینی با رویکردی ترویجی - تبلیغی با هدف اشاعه مفاهیم و آموزه‌های دینی و دستاوردهای دفاع مقدس خلق شده‌اند.

تقدیم عبارت «مادر» نظاره‌گر بر نقش حیاتی مادر در پایداری و مقاومت است که آن را برجسته می‌سازد. نویسنده ایدئولوژی‌اش را در قالب مجموعه‌ای از واژگان هم‌نشینی بیان می‌کند: «رضا، هشتم، ذکر، دعا» که در واقع از استراتژی انگاره‌ذهنی استفاده می‌نماید. استراتژی وجهیت است که نگرش، قضاوت و عقاید بصیری را در مورد معنویت بازنمایی می‌کند که با استراتژی گواه‌نمایی مقرون شده است.

از موفقیت‌های دیگر او این‌که، توانسته است عواطف خفته خواننده را بیدار کند و او را به درکی سرشارتر و عمیق‌تر از فضا و مکان‌های سرشار از معنویت حرم رضوی برساند؛ همانند عبارت‌های: «از اتوبوس پیاده می‌شود و به سرعت، صحن آزادی را پشت سر می‌گذارد و خودش را از ایوان طلا می-رساند به حرم. نزدیک ضریح جایی پیدا می‌کند و فقط اشک می‌ریزد» (همان: ۵۶).

نویسنده با زبان و لحن زنانه شوق صبوره را به خوبی ترسیم می‌کند. ساختارهای گزاره‌ای این جملات به گونه‌ای است که نویسنده با استراتژی وجهیت، یک تصویر عینیت‌گرا از حضور و نقش زبان ارائه نموده است و آن، داشتن روحیه توکل و پابندی به ارزش‌ها در زنان است. عشق و دل‌بستگی صبوره به مقام معنوی و ملکوتی امام هشتم و نیز درس آموختن از جانبازان هشت سال دفاع مقدس به او درس توکل و باورمداری می‌دهد.

عذرا خانم که نویسنده او را پیرزنی متدین نشان می‌دهد که هیچ چیز نمی‌تواند او را آرام کند «جز این‌که تکیه بزند به ستون ایوان و تسبیح عقیقش را بچرخاند». تنها مکان آرامش هم حرم امام رضا(ع) است. او بعد از آن‌که متوجه می‌شود رسول در حملات عصبی تلویزیون‌شان را شکسته است، به صبوره می‌گوید: «.....میدم حمید تلویزیون خودمونو براتون بیاره ... تا صبوره چیزی بگوید، حمید، مادر را از شکستن تلویزیون می‌ترساند. فدای سرشون. من که اهل تلویزیون نگاه کردن نیستم. لااقل بذار بچه‌ها سرشون گرم باشه ...» (همان: ۲۳۷)

در این استراتژی ویژگی قطب «منفی خودی» (برادرش) بازتاب یافته است. در این‌جا حضور و نقش زنان نیز به طور صریح و آشکار برجسته شده است. در این جمله کل رفتار، اعمال و جان‌فشانی‌های شخصیت اصلی و مادرش بیان شده است.

بصیری در این جملات از زبان عامیانه برای طبیعی جلوه دادن متن در گفتگوها استفاده کرده است.

«صبوره تا صبح صد بار راهرو را از در بخش تا دم راه پله‌ها می‌رود و بر می‌گردد. هر بار هم برای سلامتی مردش دعایی زیر لب می‌خواند و نزدیک سحر جلوی شیشه اتاق مرد می‌ایستد و به او می‌نگرد ... [و با خود می‌اندیشد]: از خدا خواسته بودی افتخار خدمت به شوهر جانباز را نصیب کند تا بروی خادم حرم شوی. آن نذرت که برآورده نشد، لااقل باید نذر می‌کردی که رسول سالم و سلامت سرش را از روی بالش بیمارستان بلند کند تا بروی و ببینی موقع درخواست شده است یا نه. باید از ته دل به آقا متوسل می‌شدی تا لااقل جواب این خواسته‌ات را می‌داد» (همان: ۲۱۴-۲۱۳).

و در این جا با آوردن واژه‌های «صبوره، نذر، توسل، رضا، شهادت» ایدئولوژی نویسنده بیان و برجسته شده است و صفات بردباری و مقاومت راوی از سوی افراد دیگر به قهرمانان داستان وجهیت یافته است.

۲-۳-۳. آرمان‌گرایی و شهادت‌طلبی

در جنگ تحمیلی جوانان و رزمندگان، تنها با عشق به شهادت و رسیدن به رستگاری به جبهه‌های نبرد می‌شتافتند. این شهادت‌طلبی، گاه در جان‌فشانی نوجوانی ۱۳ ساله دیده می‌شود که با تنها سلاح خود یعنی نارنجک، به زیر تانک بعضی می‌رود تا با شهادت خود مانع پیشروی آنان شود، تا آرامش و موفقیت همیشگی برای هم نوعان خود به ارمغان آورد. در واقع، همه‌آنان به آیه ۱۱۳ سوره آل عمران، اعتقاد کامل دارند و شهادت را جاودانگی ابدی می‌دانند.

جنگ تحمیلی شرایط اجتماعی - روانی جدید و متمایزی را در فضای جامعه‌ای که به تدریج ویژگی‌های روانی و اجتماعی انقلابی در آن رنگ می‌بخت، ایجاد کرد. در واقع این گفتمان دریچه‌ای نو به تفسیر جهان و زندگی گشود. دریچه‌ای که مضمون آن نگاه به آخرت، خوارداشت ارزش‌های این جهانی، فداکاری، ایثار و طلب شهادت بود (عظیمی، ۱۳۸۹: ۲). بالطبع سیطره این ارزش‌ها، آثار ادبی نویسندگان مدافع گفتمان سیاسی نیز میدانگاه تثبیت و ترویج آن‌ها شد. از این رو، مرگ در این آثار به منزله شهادت ایثارگرایانه و تعالی اخلاقی و مرگ آگاهی معنادهی می‌شود (سلیمانی، ۱۳۸۰: ۵۵).

ادبیات دفاع مقدس، انسان گراست، اما انسان‌مدار نیست؛ از این رو، مردم تنها پیروزی رزمندگان را می‌خواهند و در این میان، آوارگی و بی‌سرپرستی را به جان می‌خرند. راه‌حلی که نویسنده برای شخصیت در گفتمان ادبی دفاع مقدس پیشنهاد می‌کند، پیروی از مذهب، پناه آوردن به مقدسات و توجه ویژه است.

نویسنده برای تصویرسازی عوامل اجتماعی، واژه‌هایی را به کار می‌گیرد که به کمک ارتباط با مسائل فرهنگی و اعتقادی، معنایی گسترده‌تر از معنای ظاهری خود برای برجسته‌تر ساختن یک کارگزار اجتماعی، شخصیت و اعمال او در تقابل و یا حتی تضاد با دیگر عوامل را در ذهن خواننده خلق می‌کند (تلفظ، ۱۳۹۴: ۲۱۹).

۳. نتیجه‌گیری

با بررسی گفتمان مقاومت در کتاب دخیل عشق براساس تحلیل گفتمان انتقادی ون دایک، نتایج زیر حاصل گردید:

شخصیت صبوره در این رمان با پاسداشت ارزش‌های دوران دفاع مقدس، نقشی برجسته‌ای در انتقال به نسل امروز دارد. هر ایدئولوژی‌ای در ساختار خود از فرضیات و نظام‌های ارزشی تغذیه می‌کند که در فرد یا گروهی نهادینه شده است. نویسنده در جهت تولید گفتمان ایدئولوژیکی مقاومت، با انتخاب واژگان مناسب و تصویرسازی‌های مکرر سعی در برجسته کردن وضعیت جانبازان و تحکیم نقش مؤثر زنان ایثارگر در دفاع از ارزش‌های دینی و دفاع مقدس را در رمان مذکور دارد.

در این اثر شخصیت زن موفق شده است با بازتولید گفتمان مقاومت تحت گفتمان ارزش‌های دفاع مقدس و پیوند آن با هویت دینی، چهره خودساخته مسلمان مؤمن را با استفاده از انگاره‌های ذهنی، برجسته کند. نویسنده با توجه به انگاره‌های ذهنی خود از مذهب و به کارگیری گفتمانی مبتنی بر فرهنگ اصیل اسلام و ائمه علیهم السلام، دست به طراحی استراتژی زد و توانست با استفاده از این ابزار، ارزش‌های ایثار، استقامت و پایداری را برجسته نماید.

استراتژی کلامی و جهیت که مبین میزان پابندی نویسنده به ادعایش را می‌توان در محور پاسداشت ارزش‌های ملی و دینی قرار داد.

بررسی ساخت‌های زبانی مشخص شد واژگان در گفتمان غالب و جهیت افعال در این گفتمان خبری همراه با مقاومت و از موضع صبر و پایداری صادر می‌شود.

نویسنده با استفاده از مؤلفه گواه‌نمایی در به تصویر کشیدن فضای معنوی حرم امام رضا(ع)، چهره «خودی» را برجسته کرده و چهره «دیگری» را در قالب تقابل میان کنشگر ایرانی با هویت «خودی» و افرادی که به نوعی با آرمان‌های مقاومت هم‌خوانی ندارند و تعهدی به اخلاقیات ندارند را بیان کند. به‌طور کلی زبان این کتاب ادبی است ولی برای خوانندگان قابل فهم است. اسلوب بیان استوار، متین و دارای صداقت لحن است. بصیری شرحی دقیق از صحنه‌های حرم امام رضا (ع) و احساسات لطیف و زنانه شخصیت اصلی ارائه کرده است. این تصویرپردازی‌ها به خواننده کمک می‌کند تا به درک عمیقی از ایدئولوژی نویسنده که برجسته کردن قطب خودی در دفاع از ارزش‌های ایرانی - اسلامی است، برسد.

کتابنامه

بصیری، مریم. (۱۳۹۱) دخیل عشق، چاپ اول، تهران: عصر داستان.

تلفظ، کامران. (۱۳۹۴) سیاست نوشتار، پژوهش در شعر و داستان معاصر. ترجمه مهرک کمالی. تهران: نامک.
تندرو صالح، شاهرخ. (۱۳۷۹) *گفتمان سکوت: مجموعه گفتگو پیرامون مسائل عمومی ادبیات داستانی*. تهران: شفيعی.

تندرو صالح، شاهرخ. (۱۳۸۲) *ادبیات جنگ و موج نو*. تهران: فرهنگ سرای پایداری.
سرشار، محمدرضا. (۱۳۹۰) *ادبیات داستانی ایران پس از انقلاب اسلامی*. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

سلطانی، سیدعلی اصغر. (۱۳۷۸) *قدرت، گفتمان و زبان: سازوکارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی ایران*. تهران: نی.

سلیمانی، بلقیس. (۱۳۸۰) *تفنگ و ترازو*. تهران: روزگار.

فالور، راجر. (۱۳۹۶) *زبان شناسی و رمان*. ترجمه محمدغفاری. ویراست دو مترجمه. تهران: نی.

قهرمانی، مریم. (۱۳۹۲) *ترجمه و تحلیل گفتمان انتقادی*، رویکرد نشانه‌شناختی؛ چاپ اول، تهران: مؤلف.

گلدمن، لوسین. (۱۳۷۱) *جامعه‌شناسی ادبیات*. ترجمه محمد پوینده. تهران: هوش و ابتکار.

ون‌دایک، تون‌ای. (۱۳۸۲) *تحلیل انتقادی گفتمان*، گروه مترجمان (ایزدی، بهرام‌پور، خرمایی، کاشی، میرفخرایی)، چ دوم، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

آقاگل‌زاده، فردوس. (۱۳۸۶) «*تحلیل گفتمان انتقادی و ادبیات*». *ادب پژوهی*. س ۱. ش ۱. ۲۷-۱۷.

بهرام‌پور، شعبانعلی. (۱۳۷۹) «*درآمدی بر تحلیل گفتمان*». مجموعه مقالات *گفتمان و تحلیل گفتمانی*. به اهتمام محمدرضا تاجیک. تهران: فرهنگ گفتمان. ۱۲-۳۶.

فاضلی، محمد. (۱۳۸۳) «*گفتمان و گفتمان کاوی انتقادی*»، *پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی*؛ دانشگاه مازندران، س ۴، ش ۳۹. ۲۳-۳۰۹.

اخوان مفرد، حمیدرضا. (۱۳۷۱) (جایگاه اندیشه‌های امام خمینی در گفتمان تجدد)، *نامه پژوهش*، شماره ۷، زمستان.

عظیمی، سمیرا. (۱۳۸۹) *جایگاه طنز در گفتار سیاسی جنگ*: تحلیل محتوای ادبیات داستانی جنگ تحمیلی. کارشناسی ارشد. راهنما: غلامرضا کاشی. *دانشگاه علامه طباطبائی*.

مفیدنژاد، مرتضی. (۱۳۹۱ش)، *گفتمان مقاومت؛ واقعیت یا رؤیا*، تاریخ درج: ۲۵ / ۱۱ / ۹۸ش.

References

Basiri, M. (2018) *Dakhil Eshgh*, 1st Edition, Tehran: Asr-e Dastan Publications. (In persian).

- Talattof, K. (2014) *Writing policy, research in contemporary poetry and fiction*. Translated by Mehrak Kamali. Tehran: Namek Publications. (In Persian).
- Tandrosaleh, S. (2001) *The discourse of silence: A collection of dialogues about general issues of fiction literature*. Tehran: Shafi'i Publications. (In Persian).
- Tandrosaleh, Sh. (2012). *The literature of war and new wave*. Tehran: Sustainability Culture Center. (In Persian).
- Sarshar, M. (2018) *Fictional literature of Iran after the Islamic revolution*. Tehran: Research Institute of Islamic Culture and Thought. (In Persian).
- Soltani, A. (2009) *Power, discourse and language: mechanisms of power flow in the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Ney Publications. (In Persian).
- Soleimani, B. (2002) *Gun and scales*. Tehran: Rozgar Publications. (In Persian).
- Fowler, R. (2016) *Linguistics and the novel*. Translated by Mohammad Ghaffari. Edited by two translators. Tehran Publications. (In Persian).
- Ghahrmani, M. (2012) *Translation and critical discourse analysis, semiotic approach*; First edition, Tehran: Moalef Publications (In Persian).
- Goldman, L. (1993) *Sociology of Literature*. Translated by; Mohammad Pouindeh. Tehran: Hosh and Ebtekar Publications. (In Persian).
- Van Dyke, A. (2012) *Critical analysis of discourse*, translators group, second edition, Tehran: Center for Media Studies and Research, Ministry of Islamic Culture and Education. (In Persian).
- Aghagolzadeh, F. (2008) "Critical discourse analysis and literature". *literature study* No.1 .17-27. (In Persian).
- Bahrampour. Sh. (1993) "Introduction to Discourse Analysis". *A collection of articles on discourse and discourse analysis*. To the attention of Mohammad Reza Tajik. Tehran: Farhang Dahdaman. 36-12. (In Persian).
- Fazli, M. (2004) "Discourse and Discourse of Critical Analysis", *Journal of Humanities and Social Sciences*; Mazandaran University, Q4, No. 39. 1-27. (In Persian).
- Mofard brothers, H. (1993) (The place of Imam Khomeini's thoughts in the modern discourse), *Research Letter*, No. 7, Winter. (In Persian).
- Azimi, S. (2010) "The place of humor in the political discourse of war: Analysis of the content of the fictional literature of imposed war". Masters. Guide: Gholamreza Kashi. *Allameh Tabatabai University Publications*. (In Persian).
- Mofidnejad, M. (2013) *Discourse of Resistance; Reality or dream* (In Persian).
- Aikhenvald, A. Y. (2004) *Evidentiality*. Oxford University, New York.
- Nishida, H (1999). "A cognitive approach to intercultural communication based on schema theory" *International Journal of Intercultural Relations*, 23(5). 777 – 753. (In Persian).

- Richardson, J. E. (2007) *Analyzing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*, New York: Palgrave Publishing. (In Persian).
- Van Dijk, T. A. (2001) Multidisciplinary CDA: a plea for diversity in Wodak, Ruth, Michael, *Methods of Critical Discourse Analysis*, SAGE Publications Ltd: London: 95 – 121. (In Persian).